

ДІАЛЕКТОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В. А. ПРОКОПЕНКО У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЙ

Валентині Адольфівні Прокопенко у березні минулого року мало б виповнитися 90 літ, проте п'ять років тому (22 червня 2006 р.) вона, на жаль відійшла у вічність. З 1948 до 1983 р. працювала В. А. Прокопенко на філологічному факультеті Чернівецького університету і за ці 35 років свого життя виховала 7 поколінь філологів, учителів-словесників, не байдужих до долі рідного слова.

Педагогом з великої літери, доцент кафедри української мови, знаний в Україні і за її межами діалектолог, сумлінна дослідниця лексики буковинських говірок Прокопенко (Сергієва) Валентина Адольфівна народилась 14 березня 1920 р. у с. Савинцях Савинського району Харківської області в родині службовця. У 1937 вступила на філологічний факультет Харківського університету, в якому навчалась до червня 1941 р. Її університетськими вчителями були професор Леонід Арсенович Булаховський, у майбутньому академік АН України, та відомий педагог Антон Макаренко. На жаль, навчання в Україні перервала війна У травні 1944 р. Валентина закінчує Київський університет. За призначенням НКО як краща випускниця була направлена на роботу викладачем Чернівецького учительського інституту. 1945 року одружилася. Її чоловік, Зіновій Іванович Прокопенко, буковинський письменник, талановитий драматург, став на все життя їй великим другом, єдиним і відданим коханням. На жаль, недовго тривало їхнє сімейне щастя, молодим залишив цей світ Зіновій (мав лише 34 роки).

З жовтня 1948 року В. А. Прокопенко почала працювати викладачем української мови Чернівецького державного університету. Тоді (з вересня 1947 р.) кафедру очолював відомий мовознавець Олексій Нілович Савченко, зустріч з яким мала надзвичайно важливе значення у долі В. А. Прокопенко. О. Н. Савченко стояв біля витоків розвитку української діалектології в Україні, брав безпосередню участь у серйозному дослідженні українських говорів. Він же організував пошукову роботу викладачів та студентів Чернівецького університету для вивчення говорів Північної Буковини та складання діалектологічного атласу.

Тож не випадково здібній дівчині, викладачу кафедри української мови Чернівецького університету Валентині Прокопенко, яка володіла добре не лише українською, але й російською, польською, болгарською, німецькою мовами і яка вступила в лютому того ж 1950 р. до аспірантури, було запропоновано тему дисертації, пов'язану з серйозним обстеженням лексики буковинських говірок під науковим керівництвом завідувача кафедри доцента О. Н. Савченка.

Валентина Адольфівна активно призибувала діалектний матеріал, виступала на звітних наукових сесіях і конференціях Чернівецького університету, діалектологічних нарадах, міжнародних конференціях в Україні.

Активним учасником діалектологічних нарад і доповідачем на них був і новий завідувач кафедри української мови в Чернівцях доцент І. Г. Чередниченко, який з 1955 р. очолив кафедру і працював тут до 1963 року. Досвідчений учений і здібний організатор І. Г. Чередниченко згуртував викладачів кафедри для серйозних наукових досліджень, у тому числі і в галузі вивчення буковинських говірок. Учений мав досвід такої роботи, бо ще в 1940 р., працюючи в Краснодарі, брав участь у складанні спеціальної програми-питальника для вивчення українських говорів Північного Кавказу. В 1948 році, працюючи у Львівському університеті, І. Г. Чередниченко розробив „Питальник з лексики і фразеології для збирання діалектологічного матеріалу західноукраїнських говорів” [5]. У Чернівцях 1957 року він з колективом викладачів (у складі редколегії були: Чередниченко І. Г. (редактор), Вихристюк М. І., Карпенко Ю. О., Леонова М. В., Лимаренко В. С., Лук'янюк К. М., Прокопенко В. А., Станівський М. Ф., Тофан М. С., Міттюніна Л. П.) складає „Програму-питальник для збирання матеріалів до обласного словника буковинських говорів” [8].

Протягом 1954-1960 рр. В. А. Прокопенко опублікувала 16 наукових праць з діалектології, апробувала основні тематичні групи лексики та методикау призибування діалектного матеріалу на багатьох серйозних наукових конференціях у Києві, Харкові, Чернівцях. Зокрема, у 1954 році вона виступила на VIII Республіканській діалектологічній нараді в Києві з доповіддю на тему: „До характеристики лексичного складу буковинських говірок” (це була перша публікація молодої дослідниці з

Чернівців у матеріалах серйозної діалектологічної наради). Її ім'я стояло в програмі поряд з такими дослідниками, як академік АН СРСР О. В. Немченко, старший науковий співробітник Інституту мовознавства АН УРСР Ф. Т. Жилко (його доповідь стосувалася наслідків збирання матеріалів до Діалектологічного атласу української мови (1948-1954 рр.), молодший науковий співробітник Інституту мовознавства АН УРСР І. О. Варченко, старший науковий співробітник Інституту мовознавства АН УРСР П. С. Лисенко, доцент Запорізького педінституту П. С. Самійленко, доцент Ужгородського університету Й. О. Дзензелівський, доцент Київського університету П. Д. Тимошенко, доцент Дніпропетровського університету В. С. Ващенко та багато інших. І. О. Варченко, що надрукував огляд результатів роботи УІІ республіканської діалектологічної наради в Києві 19-20 жовтня 1954 р., у якій взяли участь учені з Росії, Білорусії, Литви і Молдавії, у „Діалектологічному бюлетені” за 1955 р., відзначив серед інших і виступ старшого викладача Чернівецького університету В. А. Прокопенко. Весь хід наради і прийнята резолюція, відзначив І. О. Варченко, „націлили українських діалектологів на успішне закінчення збирання матеріалів і на розгортання лінгвогеографічної та монографічної роботи” [1, с. 83].

У 1958 році в Чернівцях побачило світ „Наукові записки Чернівецького державного університету”. Це, по суті, був збірник наукових робіт аспірантів (вип.4), підготовлений за редакцією І. Г. Чередниченка до IV Міжнародного з'їзду славістів, який мав назву „Питання історії і діалектології східнослов'янських мов”. Стаття В. А. Прокопенко „Назви спорідненості та свояцтва в буковинських говірках”, вміщена у цьому збірнику, була серйозною заявою молодої дослідниці, яка взялася за дослідження лексики буковинських говірок, встановлюючи семантику діалектного слова, його етимологію та зв'язки з іншими мовами, відношення до інших говорів української мови. Покликання на цю працю знаходимо і сьогодні в численних дослідженнях з діалектології.

Результатом серйозних діалектологічних студій стало завершення кандидатської дисертації В. А. Прокопенко на тему: „Лексика буковинських говорів (на матеріалі обстеження північно-східних районів Чернівецької області)” (науковий керівник – доцент О. Н. Савченко), успішно захищеної 1961 року в її рідному Харківському університеті [2]. Зібраний у 1952–1958 рр. фактичний матеріал до дисертації у 24 населених пунктах Чернівецької області (Заставнівського, Садгірського, Новоселицького, Хотинського, Кельменецького та Сокирянського районів), записаний від 112 респондентів – місцевих жителів склав серйозну основу обласного словника буковинських говірок, над яким тоді почала працювати кафедра української мови Чернівецького університету. В. А. Прокопенко залучила і ті рукописні матеріали, які знаходились у фондах Інституту мовознавства імені О. О. Потебні для складання Діалектологічного атласу української мови, зробила виписки діалектизмів з творів буковинських письменників Ю. Федьковича, О. Кобилянської, Є. Ярошинської та деяких інших. У багатьох випадках вона використовувала для зіставлення лексику найдавніших писемних слов'янських пам'яток української мови. Автор дисертації робить спробу пояснити семантику кожного слова, походження діалектних слів, причини їх проникнення у структуру буковинських говірок.

Дисертація складалася зі вступу, чотирьох розділів, висновків (с. 1–323) і додатків, що містили матеріали до словника і зразки записів діалектного мовлення (с. 324–495). У I розділі дисертації викладено історію Буковини і умови формування буковинських говірок. Дослідниця стверджує, що Буковина – це східнослов'янська земля. Деякі історики роблять припущення, що племена антів жили тут починаючи з IV ст. нашої ери, а в VI ст. по ріці Прут до Дунаю, на думку О. О. Шахматова, проходила межа між східними та південними слов'янами. Тут жили уличі і тиверці – предки сучасних носіїв гуцульських і буковинсько-покутських говорів [17, с. 99]. Буковина входила до складу Київської Русі, а в першій половині XII ст. належала Галицько-Волинському князівству. Під час монголо-татарського іга в середині XIII ст. (1240 р.) Буковина була відірвана від Галицько-Волинської землі і підкорена владі татарських завойовників. У 1359 році утворилась самостійна Молдавська держава, до складу якої увійшла Буковина. У писемних пам'ятках слово Буковина вперше зафіксоване у молдавській грамоті 1392 року зі значенням „буковий ліс”. У цих грамотах згадано найдавніші населені пункти Лужани, Хотин, Цецин, Шипинці та ін. У XVI ст. Молдавське князівство потрапило під владу Туреччини (більше двох з половиною століть тут встановилось турецьке панування). Після російсько-турецької війни 1768-1774 рр. Буковина була звільнена від турецького поневолення. Однак з 1775 року її окупує Австрія, а східні території (Кельменецький, Хотинський, Сокирянський і частина Новоселицького районів) були приєднані до Росії. З 1775 р. Буковина входила до складу Австро-Угорщини, а з 1919 р. по 1940 р. перебувала під окупацією Румунії. І лише в 1940 р. Північна Буковина стала невід'ємною частиною Радянської України, а з 1991 р. – суверенної, незалежної держави Україна.

Багатовікове іноземне поневолення з боку турецьких, австрійських та румунських гнобителів не могло не позначитися на формуванні української літературної мови на цій території, сприяло

посиленню діалектної диференціації. Відірваність буковинців від українських земель і перебування під владою інших держав спричинила до виникнення і збереження численних лексичних відмінностей у складі живої народної мови.

Другий розділ дисертації В. А. Прокопенко „**Загальноживана лексика**” складався з чотирнадцяти підрозділів, в яких всебічно описані основні тематичні групи лексики буковинських говірок. Передусім це **назви родинних стосунків**, що репрезентують найдавніший пласт української лексики. Наприклад, паралельно до слова *сім'я* зафіксовані лексеми *челядь* і *фамілія*. На позначення батьків батька і матері використовують слова молдавсько-румунського походження *мошул* (дід) і *буна, буніка* (бабуся). Розрізняються поняття *стрий* (рідний брат батька) і *уй, вуйко* (брат матері). Ці лексеми мають давнє слов'янське походження. Слово *вуйко* розширило свою семантику і почало використовуватися у значенні „чоловік старшого віку”. Поняття „тітка” у буковинських говірках передається лексемою молдавсько-румунського походження *матуша*, а „племінник” – *непїт* (віповідно племінниця – *непота*), тоді як на території Заставнівського району зафіксовані лексеми з цим значенням слов'янського походження *братанич*, а племінниця – *сестрінка*, відомі ще з періоду Київської Русі. Паралельно функціонують у буковинських говірках слов'янські та запозичені з румунської мови слова *кумнат* і *швагір* (чоловік сестри) та багато інших.

Описано в дисертації В. А. Прокопенко і тематичну групу **народних назв хвороб і способів їх лікування**, а також **назви житла та його частин**, серед яких і запозичення з румунської мови *бурдей* („землянка”), і давнє слов'янське з переосмисленою семантикою *хороми* („сіни”). Окремо варто звернути увагу на тематичну групу **назв предметів домашнього вжитку**, яку дослідниця описала досить повно. Вона зазначила, що чимало назв предметів домашнього вжитку своїм значенням і формою збігається з загальнонародними (*віник, корито, лава, ложка, миска, ослін, рушник, цебер* та ін.), що засвідчує їх спільну основу. Так само словник поповнюється новими реаліями: *електроплитка, телевізор, радіоприймач, етажерка* тощо. А проте численну групу становлять саме говіркові назви (*гладун* з варіантами *гладуш, гладунчик, гладушч, гладушчик* – глечик; *горнец* – горщик; *зіліско* – утюг, вилитий з чавуну (на відміну від *праски*, що нагрівається жаром; *зілниця* – дерев'яна посудина без дна для зоління білизни, жлукто; *кулешірник, кулішір* (варіанти – *курушіль, курішіль, курушіль*) – дерев'яна копістка для перемішування кулеші під час варіння, а *кулешінник, кулішір* – посудина, в якій варять кулешу; *кутар* – великий килим, що висить у центральному кутку кімнати; *налавник* – вузьке рядно, *утирачник* – рушник, *цинівка* – посудина з оцинкованого заліза тощо). До речі, В. А. Прокопенко звернула увагу на те, що слова *утирачник* і *рушник* – позначають різні предмети (*рушник* ткали з тонких ниток і використовували для прикрашання стін, заміжні буковинки носили їх і як вид головного убору, а *утирачник* робили з простого полотна і використовували для витирання обличчя і рук).

Поширені у буковинських говірках і слова *верета, вереня* (зменшено-пестливі форми *веретка, верітка*), які походять із старослов'янської мови (пор. *вретище*) і вживаються у значенні „рядно”, що як окрема лексема не зафіксована у досліджуваному ареалі.

Суспільно-політичні умови розвитку української мови на Буковині спричинилися до появи запозичень з різних мов. Найчастіше це германізми, румунізми, полонізми та ін. Серед діалектних слів В. А. Прокопенко виділяє слова-полонізми *обрус* (скатерть) та *слоїк* (скляна банка незалежно від розміру), запозичення з молдавської мови: *скорца* (килим), *трайста* (*тайстра, трайстина*) – художньо виткана торбина. На всій території буковинських говірок поширене слово *бисаги* (латинського походження: *bisaccium* – сакви), відоме в словінській мові (*disaga, besaga*), сербській та хорватській (*besage*), болгарській (*бисаги*), польській (*biesagi*). Дослідниця припускає, що в буковинських говірках лексема набула поширення через болгарське або польське посередництво. Слово *коц* (грубе вовняне одіяло) – німецького походження (нім. *die Kotze*), як і слово *куфер* на позначення скрині (нім. *der Koifer* – чемодан, сундук) чи *матлівниця* (нім. *der Mange*) – предмет, що його використовують для прання білизни. У польській мові предмет отримав назву *magil, maglownica*, і в такій формі це слово закріпилося в буковинських говірках. Цікаве слово, зафіксоване дослідницею, – *ватрач* (як похідне від *ватра*), виникло уже на регіональному ґрунті і означає предмет, що використовується для перемішування дров чи іншого палива у печі. Слово ж *ватра* із значенням „вогнище” відоме на території слов'янства (у польській, чеській та словацькій), як також в румунській та угорській мовах.

В. А. Прокопенко покликається у своїй дисертації на праці відомих славістів, коли йдеться про походження тих чи інших діалектних слів. Наприклад, з'ясовуючи походження діалектної лексеми *путьня* на позначення „бляшане відро”, вона наводить твердження В. Махека і О. Брюкнера, що це

слово запозичене з давньонімецької мови багатьма слов'янськими (у чеській *putna* – невелика дерев'яна діжка, у польській *putnia* – відро). Через польське посередництво з німецької мови запозичене і слово *фіранка* (нім. *der Vorhang*, пол. *firanka*). Вона покликається і на „Словар українських виразів, перейнятих з мов тюркських” О.Макарушки (// Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. IV. – Л., 1895), і на словники В. Даля, Б. Грінченка, І. Носовича, І. І. Срезневського та ін.

Дослідниця спостерегла, що в західній частині Буковини, яка перебувала під владою Австрії, германізмів і полонізмів більше, ніж на іншій території буковинських говорів.

Ще одна тематична група, ґрунтовно описана в дисертації, – це **назви одягу, взуття, і головних уборів**, які є зазвичай глибокими архаїзмами. Особливо поширене у буковинських говірках слово *поркіниці* (*портіниці*) – „штани з білого полотна” В. А. Прокопенко виводить з давньоруського *пъртъ* – „полотно, шматок полотна”. Лексеми, утворені від *пъртъ*, відомі в багатьох слов'янських мовах (російській, білоруській, польській, сербській та хорватській). Лексичним архаїзмом слов'янського походження вона вважає і слово *гачі* („штани із грубого сукна домашнього виробу”). Слов'янське походження мають і давні утворення з прозорою етимологією *лянка*, *горботка* (обгортка, вид спідниці), *брижанка*, *моричинка*. Серед запозиченої лексики – слова *кептар* (*кінтар*) – вид верхнього одягу, *салба* (монисто) з румунської мови. До давніх запозичень належать слова тюркського походження – *сардак* (назва зимового одягу чоловіків та жінок із грубого сукна домашнього виробу), *мишини* – зимові брюки з овечої шкіри. До новіших запозичень належать слова *анцуг* (костюм, піджак), *галбшви*, *галбшуги* – черевики, напівчоботи, *мантля* – пальто, *штоф*, *штофа* – тканина та деякі інші – з німецької мови.

Серед **назв предметів харчування** у буковинських говірках зафіксовано чимало місцевих, як-от: *кисилица* – „компот із свіжих слив”, *шушиница* – „компот із сушених фруктів”, *налисники* – „пирого, печені на листках хрону чи капусти”, *насирники*, *барабуленики* – „пирого з сиром, картоплею”, *дзяма* – (з рум.) – жирний бульйон, *мамалига* – „каша з кукурудзяного борошна”, *вертут* – пиріг у формі рулета (порівняймо давньоруське *вертіти*), *галуши*, *галушка* – голубець, *кісто* – вермишень, макарони, *пиріг* – вареник. Чимало лексем серед них – семантичні діалектизми.

На особливу увагу заслуговує в дисертаційному дослідженні тематична **група обрядової лексики**, на яку вперше звернула увагу В. А. Прокопенко, відзначивши її архаїчність. До них належать *боярин* (весільний чин), *князь* (наречений), *віно* (давньоруське *віно* – плата, придане), зафіксоване у „Повісті врем'яних літ” під 988 роком, поширене в буковинських говірках дієслово *вінувати* – наділяти віном та похідні *вивінувати*, *відвінувати*; *слюб*, *шлюб* (договір), що в молдавський період використовувалось у грамотах з офіційним значенням „присяга” (в українсько-молдавських грамотах зафіксоване дієслово *слюбуюмо*, дієприслівник *слюбуючи*), *баччини* – „гуляння після весілля у родичів наречених”, *віддаватиса(си)* – виходити заміж, *віддана* – заміжня, *прошча* – напутнє слово молодим. Договір батьків про час весілля, розмір приданого, подарунки тощо називається *слово*. У давньоруський період ця назва була багатозначною, про що зазначено у матеріалах до словника І. І. Срезневського. За свідченнями берестяних грамот, в часи середньовіччя іменник *слово* використовували новгородці як дипломатичний термін [11, с. 43]. Серед цієї лексики слова *батько* і *матка* на позначення весільних і хрещених батьків, *підбатько* і *прибатько* – „помічник батька на весіллі”, *нанашко*, *нанашул* і *нанашка* – запозичення з румунської мови. Дослідниця робить важливий висновок, що абсолютну більшість термінів весільного обряду в буковинських говорах становлять слов'янські назви, іншомовні ж напластування незначні. Це давні запозичення ще спільнослов'янської доби та засвоєння з молдавської та румунської мов, що з'явилися в результаті тривалих і тісних зв'язків українського населення Північної та Південної Буковини.

В окрему групу виділяє В. А. Прокопенко і **назви доріг і меж у буковинських говірках**. Йдеться про слова *гостинець*, *суголовок* і *готар*, до яких додано цікаві наукові коментарі і щодо етимології, і щодо меж поширення в буковинському ареалі. Наприклад, слово *гостинець* у значенні „шлях, дорога між населеними пунктами” є лексичним архаїзмом. Із значенням „велика дорога” його засвідчує І. І. Срезневський у „Матеріалах для словаря древнерусского языка” (СПб, 1893). Із такою семантикою це слово зафіксоване в одній із старовинних українських грамот під 1349 роком, про що свідчить покликання на працю В. Розова „Українські грамоти XIV і першої половини XV ст.” (К.: УАН, 1928). В. А. Прокопенко зазначає: „В минулому слово *гостинець*, очевидно, вживалося на великій території східного слов'янства, пізніше лишилося тільки в окремих, переважно окраїнних, говорах східнослов'янських мов: смоленських – російської мови, буковинських, гуцульських, наддністрянських – української. Тривала територіальна ізоляція Буковини від основного масиву українських земель сприяла збереженню в буковинських говірках багатьох лексичних архаїзмів, серед

них і слова *гостинец* із значенням «дорога між населеними пунктами» [12, с. 203]. Про широке використання слова у буковинських говірках засвідчують твори Ю. Федьковича, О. Кобилянської, Є. Ярошинської.

Цікаве слово і *суголовок*, що означає польову дорогу, відоме в усіх діалектних групах української мови, хоч у наш час воно помітно архаїзувалося. Проте його можна почути в розповідях буковинців про минуле краю і про своє життя.

Надзвичайно цікаві відомості подає В. А. Прокопенко і про слово *готар*, поширене в буковинських говірках, а загалом відоме багатьом європейським мовам (словацькій, словінській, сербській та хорватській). Загалом його вважають запозиченням з угорської мови через спілкування буковинців із закарпатцями, через посередництво молдавської та румунської мов (молд. хотар, рум. hotar – рубіж, кордон). На Буковині слово *готар* належить до давніх запозичень, про що свідчить його фіксація у грамоті Олександра Воеводи, складеній у Сучаві в 1431 році. При цьому В. А. Прокопенко покликається на історичне джерело „Материалы для истории взаимных отношений России, Мольши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV-XVI вв., собранные В. А. Уляницким” (М., 1887). Засвоїлося у буковинських говірках слово *готар* у значенні „дорога між селами”, і в значенні „межа” („За готар” – так назвала одну із своїх новел Ольга Кобилянська). Це слово часто вживане і в праці В. Шухевича „Гуцульщина”. Фіксує його і „Малорусько-німецький словар” Євгена Желехівського (Львів, 1886). Так дослідниця лексики буковинських говірок формує свою методику, свій власний стиль – покликання на важливі історичні свідчення, на праці відомих мовознавців-славістів, використовуючи діалектний матеріал, зібраний у польових умовах в семах Буковини, та фіксації у творах буковинських письменників. Принагідно залучає етнографічні матеріали, фольклорні записи з інших територій України, історичні та сучасні, літературні й діалектні словники.

В окремий підрозділ виділено дієслівну лексику „**Назви дій, станів і властивостей предметів**”. Серед них багато семантичних діалектизмів: *гнилий* – „лінійний”, *гуляти* – „танцювати”, *рубати* – „різати, підстригати”, *стояти* – „лежати”. Особливо багатозначним виявилось дієслово *класти*, що має такі значення: 1) будувати; 2) ставити; 3) розпалювати (вогонь); 4) вити (гніздо); 5) солити (овочі); 6) призначати (на посаду); 7) саджати; 8) вішати; 9) вставляти (зуби); 10) прививати (віспу); 11) робити (уколи); 12) ставити (оцінку). У цій групі дослідниця зафіксувала чимало лексичних архаїзмів. Наприклад: *варувати* (*са, си*) – „берегти(ся)” – давньоруське *варовати*; *видіти, прятати, пудити* (*са, си*) – „лякати(ся)”, *тяти* – „різати, рубати”, *клякати* – „ставати на коліна”, метати – кидати тощо. Ці дієслова збереглися в російській та білоруській мовах та їхніх говорах. Тези доповіді В. А. Прокопенко „Давньоруський лексичний елемент у сучасних буковинських говорах”, виголошеної на міжвузівській науковій конференції „Питання історичного розвитку української мови”, яка відбулася 15-20 грудня 1959 року в Харкові, були опубліковані у виданні Харківського університету [9] поряд зі статтею її наукового керівника О. Н. Савченка, а також відомих діалектологів та істориків мови А. А. Москаленка, С. П. Бевзенка, П. Д. Тимошенка, Ф. Т. Жилка, Й. О. Дзензелівського та ін. Це була серйозна апробація результатів дисертаційного дослідження.

До „загальноновживаної лексики” у дисертації віднесено слова, що називають явища природи, опади, назви диких звірів, птахів, комах, риб, дерев, рослин, грибів.

Окремий розділ дисертаційного дослідження присвячено „**Сільськогосподарській лексиці**”, до якої входять і назви сільськогосподарських знарядь, і назви процесів праці, і назви сільськогосподарських культур, і назви господарських приміщень, серед яких простежує дослідниця літературні та говіркові паралелі. Наприклад: *клевец* – молоток (давньоруське *клевьць*), *роскаль* – залізна лопата (давньоруське *лыскарь*). Серед цієї лексики на особливу увагу заслуговує група назв, що їх використовують буковинці як **одиниці виміру**. Серед них чимало загальнослов'янських утворень (*лікоть* – одиниця виміру довжини, *чисниця, пасмо, міток, корец*). Проте чимало й запозичень, як-от: *шух* – „міра довжини в 30-33 см” (з нім. мови), *цоль* („міра довжини, рівна ширині великого пальця”. З румунської мови запозичені назви мір площі: *пражина* (близько 0,02 га), *фалча* – дорівнює 80 пражинам. Можливо, ці запозичення сягають ще XIV – XVI ст., коли Буковина перебувала в складі Молдавського князівства. До давніх запозичень у буковинських говірках належать і такі назви мір рідини чи сипучих продуктів, як *корец* („міра зерна, рівна чотирьом четверикам”, пізніше замінене *центнером*), *око* (з турецького *окка*) – „турецький фунт”, яке пізніше почало вживатися у значенні „літр”.

Четвертий розділ у дисертаційному дослідженні В. А. Прокопенко присвячено аналізу **суспільно-політичної лексики**, що містить чимало архаїзмів та історизмів. Це найбільш динамічна група лексики. Значну частину суспільно-політичної лексики, за спостереженням В. А. Прокопенко,

складають слова, що відображають класовий поділ суспільства: *богач, дідич, наймит, робітник, поденьчик, строкар, скарбівник, скарбляк* тощо. Серед суспільно-політичної лексики і слово *віче* (народні збори), *клака* – спільна громадська (колективна) робота, переважно як допомога безоплатна односельчанам у будівництві хати чи ін. Запозичене слово *клака* має відповідники у багатьох слов'янських мовах (сербській – *тлака*, болгарській – *тлака*, українській – *толока* та ін.). Відоме воно і румунській мові, куди потрапило, очевидно, зі слов'янських мов. Зазначає дослідниця у своїй дисертаційній праці і про слово *газда* у значенні „господар, хазяїн”, що є угорським запозиченням у значенні „заможний хазяїн” (через румунське посередництво). У буковинських говірках поширені і похідні від нього: *газдиня, газдувати, газдівський*. При цьому В. А. Прокопенко слушно зазначає, що вона поділяє думку А. Мейє про те, що „слов'янські мови давали матеріал для запозичення тим мовам, з якими вони перебували в спілкуванні: балтійським, угорській, албанській” [14, с. 138]. У цьому плані угорське слово *газда* могло походити від слов'янського *господа*. Слово *газда* поширене лише в західній частині буковинських говірок, у східній частині з цим значенням більш поширене слово *хазяїн, хозєїн*. Серед суспільної лексики В. А. Прокопенко згадує і архаїчне слово *двірник*, що є семантичним діалектизмом і означає „сільський староста”, і запозичення з німецької *гміна* – „волесть, сільська управа” та *примарія* (з рум.) – з тим же значенням, *примар* – сільський староста. Безперечно, сьогодні ці лексеми використовують лише люди старшого віку у розповідях про минуле.

У висновках дослідниця лексичного складу буковинських говірок справедливо зазначає, що основу лексики буковинських говорів складають слова загальнонародної української мови, які вона успадкувала з найдавніших часів. Незважаючи на несприятливі умови розвитку і трагічність долі буковинців, асиміляторську політику інших держав, до складу яких в різні історичні періоди входила Буковина, лексика буковинських говірок має яскраво виражений український характер, що можна пояснити великою стійкістю мови. Це підтверджує значна кількість архаїзмів загальнослов'янського характеру, що засвідчує слов'янське походження цих територій. Етнічна єдність і спільність походження виявилися вирішальними факторами у формуванні словникового складу української мови на території Буковини. Розрізненість даної території не мала значного впливу на лексику розмовної мови. Крім того, значна кількість запозичень з сусідніх мов засвідчують велику роль слов'янських мов, в тому числі й української, у формуванні лексичного складу сусідніх неслов'янських мов.

У складі специфічної лексики порівняно велика кількість семантичних діалектизмів, яким дослідниця присвятила окрему статтю [13]. Семантичні діалектизми – це слова, що в говорах і літературній мові звучать однаково, але мають різну або частково відмінну семантику. Саме через однозвучність розпізнати їх буває важче, ніж звичайні лексичні діалектизми, тому вони і послужили окремим предметом дослідження В. А. Прокопенко. Як бачимо, чимало таких семантичних діалектизмів серед різних частин мови (іменників, прикметників, дієслів). Дослідниця поділяє їх на дві групи: 1) слова, які частиною своїх значень збігаються з нормою літературної мови; 2) слова, які вживаються з іншою семантикою, ніж у літературній мові. Найпоширеніші серед семантичних діалектизмів першої групи такі: *вино* – виноград, *губи* – гриби, *дуга* – райдуга, *казан* – відро, *колесо* – велосипед, *коля* – поїзд, *лице* – совість (*мати лице* – бути справедливим, чесним; *не мати лиця* – бути безсовісним), *люди* – чоловіки, *нора* – джерело, *око* – літр, *пиріг* – вареник, *плащ* – пальто, *половинки* – туфлі, *порція* – чарка, *прірва* – грижа, *пуд* – страх, *слово* – договір батьків наречених перед весіллям, *тесть* – свекор, *теща* – свекруха, *череп* – черепиця, *шпилька* – укол, *ярина* – городина. Серед слів другої групи засвідчена менша кількість: *батько* – весільний та хрещений батько, *нафта* – гас, *стойка* – чергування, *туча* – град, *холод* – затінок, *хороми* – сіни та ін.

Зауважмо, що встановлювати значення специфічної буковинської лексики дослідниці доводилося непросто, адже на той час були відсутні регіональні (обласні) словники. Їх потрібно було ще створити. Над їх укладанням лише розпочали тоді роботу мовознавці всієї України. Автору ж дисертації для встановлення семантики слова не раз доводилося повторно виїздити в обстежені вже раніше населені пункти, особисто контактувати з діалектоносцями, про що вона сама зазначає в авторефераті. Так що сумніватися у сумлінності дібраного матеріалу не доводиться.

У результаті успішного захисту кандидатської дисертації 27 жовтня 1961 року В. А. Прокопенко у березні 1962 р. отримала диплом кандидата наук, згодом – звання доцента кафедри української мови Чернівецького університету. Вона читала курси лексикології та діалектології української мови, керувала дипломними роботами, присвяченими говірці села, продовжувала збирання, ситематизацію лексики буковинських говірок під час діалектологічних практик та експедицій з метою укладення на глибоко наукових засадах якнайповнішого словника одного з архаїчних і поліінформативних українських діалектів.

У ті роки Чернівецький університет став одним із центрів діалектної лексикографії: тут склався колектив однодумців, які розуміли значення діалектної інформації для розвитку синхронної та історичної лінгвістики (це були колеги Валентини Адольфівни – доценти Ю. О. Карпенко, К. М. Лук'янюк, К. Ф. Герман, М. І. Вихристюк та інші).

У Чернівцях було організовано етапну для української діалектології *Міжвузівську наукову конференцію з питань укладання обласних діалектних словників* (23 – 25 січня 1960 р.). Тут у 70-х рр. ХХ ст. було ініційовано поетапне введення в науковий обіг підготовлених частин „Словника буковинських говірок” й видрукування матеріалів окремими випусками. Так з'явилися друком „*Матеріали до словника буковинських говірок*” (вип. 1– 6; літери А – О). – Чернівці, 1971–1979) [4], які схвально були зустрінуті фахівцями не тільки України, але й за її межами.

Видання серії випусків „Матеріалів до словника буковинських говірок”, розпочате у 1971 році, здійснювала редакційна колегія – проф. Ю. О. Карпенко, доц. К. М. Лук'янюк, доц. В. А. Прокопенко (відп. ред.), лаборант В. В. Яківчик. У передмові до першого випуску зазначалося, що „словники народних говорів покликані зібрати, описати і тим самим зберегти, запровадити в науковий обіг діалектну лексику” [4, с. 3]. Таким чином, протягом 1971-1979 рр. за матеріалами картотеки вийшло шість випусків словника. Упорядниками словникових статей цієї колективної праці були: у I випуску (літери **А, Б** – проф. Ю. О. Карпенко; **В, Г** – доц. В. А. Прокопенко); у II випуску (літери **Г, Д** – доц. Прокопенко В. А.; **Е, Є** – викл. Яківчик В. В.; **Ж** – доц. Лук'янюк К. М., доц. Леонова М. В.); у III випуску (літери **З** – доц. Лук'янюк К. М.; **И, І, Ї, Й** – викл. Яківчик В. В.); у IV випуску (літери **К** – доц. Лук'янюк К. М., проф. Карпенко Ю. О., викл. Яківчик В. В.); у V випуску (літери **Л** – доц. Прокопенко В. А.; **М** – доц. Герман К. Ф.); у випуску VI (літери **Н** – викл. Недільський П. М.; **О** – доц. Кобилянська М. Ф., викл. Мойсюк С. В., ст. лаб. Перепелиця С. С., ст. лаб. Зінченко І. В.).

Появу „Матеріалів до словника буковинських говірок” радо вітали мовознавці України. Відгукнулися про неї і деякі зарубіжні колеги. Так у „Славістичному журналі” („*Zeitschrift für Slawistik*”) за 1973 рік було вміщено рецензію К. Гутшміда на видання перших двох випусків матеріалів словника. Він відзначив важливу роль регіональних словників для славістичних досліджень, згадавши в цьому аспекті, крім рецензованих випусків „Матеріалів до буковинського словника”, лексикографічні праці М. А. Грицака „Словник українських говорів Закарпатської області” (Т. I-IV), М. Й. Онишкевича „Словник бойківського діалекту” та деякі ін. „Словник Буковини має велике значення для дослідження українського і загальнослов'янського словникового запасу”, – відзначив рецензент [18, с. 297].

„Матеріали до словника буковинських говірок” згодом послужили важливим джерелом для укладання академічного „Етимологічного словника української мови”. Завдяки високій оцінці видатного російського славіста Микити Толстого та його особистому сприянню примірники „Матеріалів...” надіслано укладачам етимологічних словників до Польщі, Чехії, Болгарії, Югославії.

На жаль, після шостого випуску видання „Матеріалів...” припинилося. Проте не припинилася робота колективу кафедри української мови Чернівецького університету із призибування діалектного матеріалу. Картотека словника буковинських говорів весь час поповнювалася матеріалами, зібраними студентами та викладачами під час діалектологічних практик та експедицій, матеріалами дипломних робіт. Про те, що „*Матеріали...*” мали вплив на розвиток лінгвістики, свідчать, з одного боку, їх уведення до списків обов'язкових джерел *Етимологічного словника української мови, Етимологічного словаря славянських языков* та інших фундаментальних досліджень з україністики та славістики. Крім того, це був прекрасний зразок систематизації й оформлення діалектного матеріалу та видання регіональних словників в Україні та за її межами (напр., проф. О. Горбач широко послуговувався цією інформацією під час обстеження південнобуковинських і гуцульських говірок Румунії та опрацювання матеріалів).

У кінці 70-х р. р. настали особливо несприятливі часи для розвитку діалектології. Тяжкими ці роки виявилися й особисто для В. А. Прокопенко. Діалектологічні студії були проголошені безперспективними. У 1980 р. не дозволили продовжувати видавати випусками матеріали до словника буковинських говірок. А змінювати напрям своїх досліджень, яким вона присвятила своє життя, Валентина Адольфівна не могла, не вистачало сил боротися і з тоталітарною системою нищення діалектології як науки, яка, всупереч твердженням недоброзичливців щодо перспективи розвитку української мови, доводила давні витoki української мови, відкривала перед дослідниками справжні джерела живого мовлення, в яких збереглися найархаїчніші слов'янські риси, що сягали ще праслов'янської мовної єдності.

7 липня 1983 року В. А. Прокопенко була звільнена з посади доцента кафедри української мови у зв'язку з виходом на пенсію. Та вона не поривала зв'язків з кафедрою, цікавилася роботою над

укладанням картотеки словника буковинських говірок.

Підготовлений до друку „Словник буковинських говірок” побачив світ лише в 2005 році. Він охоплює 11 тисяч 816 реєстрових одиниць, не враховуючи фонетичних, акцентних варіантів. Це праця диференційного типу, в якій подано лише ту лексику говірок, яка відмінна від літературної нормативної, зокрема складом одиниць, семантикою, формальною структурою чи граматичними особливостями. Безперечно, серйозні підвалини цій праці склали діалектологічні дослідження доцента Чернівецького університету Валентини Адольфівни Прокопенко. Саме їй першій на Буковині вдалося відтворити лексичне багатство досі не досліджених буковинських говірок, зафіксувати архаїчні елементи, що мають надійні відповідники у давньоукраїнських пам'ятках княжої доби, а також відображають багатовекторну міжетнічну та міжмовну взаємодію. Усе своє життя присвятила вона збиранню діалектних матеріалів, редагуванню „Матеріалів до словника буковинських говірок”.

Появу в 2005 році „Словника буковинських говірок” В. А. Прокопенко щиро привітала. Вона читала його з лупою (на жаль, підводив зір), а головне справедливо вказувала на окремі прикрі помилки, пропуски слів. Та поза тим вона щиро раділа, що цю працю, яку започаткувала саме вона, зможуть сьогодні використовувати всі, хто цікавиться історією і діалектологією української мови. Саме це відзначив і відомий діалектолог, директор Інституту української мови П. Ю. Гриценко у вступному слові до „Словника буковинських говірок”, в якому учений побачив такі ціннісні доміанти: „по-перше, ступінь повноти реєстру; по-друге, докладність представлення семантичної і формальної структури кожної лексеми; по-третє, локалізація матеріалу” [3, с. 3]. Це ті складники і вимоги до словникової статті, які виробила й апробувала доцент В. А. Прокопенко. Сьогодні *Словник буковинських говірок* є найповнішим джерелом знань про лексику і семантику цих говірок, водночас – і про специфічну локальну культуру буковинців. Це, якісно нова спроба репрезентації великого за обсягом цінного мовного та етнокультурного матеріалу” [3, с. 4].

На жаль, 22 червня 2006 року В. А. Прокопенко не стало. Похована вона у Чернівцях поряд з могилою свого коханого чоловіка, якого вона так рано втратила, та з могилою матері Варвари Дорофеївни, яку забрала була любляча донька до себе в Чернівці, дбайливо доглядала і провела до місця вічного спочинку. Усе своє життя присвятила В. А. Прокопенко вивченню лексики буковинських говірок. У галузі україністики віддавала перевагу питанням діалектології, міжмовним контактам слов'янських та інших мов. За це їй наша вічна шана і низький поклін.

Література

1. Варченко І. О. Восьма республіканська діалектологічна нарада / І. О. Варченко // Діалектологічний бюлетень. — Вип. V. — Київ : Вид-во АН Української РСР, 1955. — С. 80—83.
2. Верхратський І. Дещо до говору буковинсько-руського / І. Верхратський // Zbornik u Slavu V. Jagica. — Berlin, 1908.
3. Гриценко П. Відкриваючи словник... (Передмова) / П. Гриценко // Словник буковинських говірок / [Наук. редактори : проф. Н. В. Гуйванюк, доц. К. М. Лук'янюк; ред. колегія : Бабич Н. Д., Бузинська В. С., Герман К. Ф., Гуйванюк Н. В., Зінченко І. В., Карпенко Ю. О., Лук'янюк К. М., Перепелиця С. С., Прокопенко В. А., Рабанюк Л. С., Руснак Н. О., Скаб М. С., Скаб М. В., Яківчик В. В. / [За заг. ред. Н. В. Гуйванюк]. — Чернівці : Рута, 2005. — С. 3—4.
4. Матеріали до словника буковинських говірок. — Вип. I-VI. — Чернівці, 1971 — 1979.
5. Питальник з лексики і фразеології для збирання діалектологічного матеріалу західноукраїнських говорів. — Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1948.
6. Питання історії і діалектології східнослов'янських мов / [відп. ред. — І. Г. Чередниченко] : До IV Міжнародного з'їзду славістів. — Чернівці, 1968. — 169 с.
7. Програма для збирання матеріалів до діалектологічного атласу української мови. — 2-е вид. — К. : Вид-во АН УРСР, 1949. — 118 с.
8. Програма-питальник для збирання матеріалів до обласного словника буковинських говорів [ред. І. Г. Чередниченко]. — Чернівці, 1957. — 32 с.
9. Прокопенко В. А. Давньоруський лексичний елемент у сучасних буковинських говірках / Валентина Прокопенко // Питання історичного розвитку української мови. Тези доповідей міжвузівської наукової конференції (15–20 грудня 1959 р.). — Харків : вид-во Харківського державного університету імені О. М. Горького, 1959. — С. 101—102.
10. Прокопенко В. А. Лексика буковинських говорів (на матеріалі обстеження северо-восточных районов Черновицкой области) : автореф. дис... канд. філол. Наук / Валентина Адольфівна Прокопенко — Харьков, 1961. — 21 с.
11. Прокопенко В. А. Лексика весільного обряду у буковинських говорах / Валентина Прокопенко // Тези доповідей XX наукової сесії. Секція філологічних наук (квітень 1964 р.) / [відп. за випуск — доц. Г. І. Сінченко]. —

Чернівці : вид-во Чернівецького державного університету, 1964. — С. 43—46.

12. Прокопенко В. А. Назви доріг і меж у буковинських говірках / Валентина Прокопенко // Научный ежегодник за 1959 год. Отдельный выпуск. Филологический факультет. — Черновцы : Черновицкий государственный университет, 1960. — С. 202—204.

13. Прокопенко В. А. Семантичні діалектизми в буковинських говорах говірок / Валентина Прокопенко // Тези доповідей XXII наукової сесії. Секція філологічних наук (травень – червень) / [Редакційна колегія : Ю. О. Карпенко (відповідальний редактор), В. І. Кузнецов, В. М. Лесин, М. А. Назарок, І. І. Слинько. — Чернівці : Вид-во Чернівецького державного ун-ту, 1966. — С. 3—6.

14. Прокопенко В. А. Стара суспільно-політична лексика в буковинських говірках / Валентина Прокопенко // Научный ежегодник за 1958 год. Отдельный отгиск. Филологический факультет. — Черновцы : Черновицкий государственный университет, 1960. — С. 136—138.

15. Савченко О. Н. Друга міжобласна діалектологічна нарада в Чернівцях / О. Савченко // Діалектологічний бюлетень. — Вип. II. — К. : Вид-во АН Української РСР, 1950. — С. 64—65.

16. Словник буковинських говірок / [Наук. редактори : проф. Н. В. Гуйванюк, доц. К. М. Лук'янюк. Ред. колегія : Бабич Н. Д., Бузинська В. Є., Герман К. Ф., Гуйванюк Н. В., Зінченко І. В., Карпенко Ю. О., Лук'янюк К. М., Перепелиця С. С., Прокопенко В. А., Рабанюк Л. С., Руснак Н. О., Скаб М. С., Скаб М. В., Яківчик В. В. / [за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. — Чернівці : Рута, 2005. — 688 с.

17. Станівський М. Ф. До формування українських говорів на Буковині М. Станівський // Питання історичного розвитку української мови. Тези доповідей міжвузівської наукової конференції (15 – 20 грудня 1959 року). — Харків : Вид-во Харківського університету, 1959. — С. 99—100.

18. Gutschmidt K. Rez. : „Матеріали до словника буковинських говірок”. — Чернівці, 1971. — Вип.1. — 97 s.; Вип. 2. — 59 s. // Zeitschrift für Slawistik. — Band XVIII. — Berlin, 1973. — Heft 2. — S. 295—297.